

Asszíriától Szíriáig

A birodalmak hálójában

Immár több mint fél évtizede, hogy az „arab tavasz” hullámai Szíriát is elérték, és az ország az érdeklődés középpontjába, a napi hírek előterébe került. 2011 elején Szíria több városában kormányellenes demonstrációk kezdődtek, majd néhány hónap múlva a sok törésvonallal szabdalt országban polgárháború alakult ki. Szíria területét jelenleg a legkülönbefélebb erők ellenőrzik, a fegyveres harcok és a gyűlölködés miatt millióknak kellett elmenekülni. A modern szíriai állam mindazonáltal nem tekint hosszú múltra vissza, az arab országok, így Szíria létrehozásának gondolata az I. világháború során merült fel, amikor Nagy-Britannia és Franciaország Oroszország beleegyezésével elhatározta, hogy felszámolják az Oszmán Birodalom uralmát a Közel-Keleten. A mai Szíriát 1920 után a Népszövetség mandátumterületeként Franciaország ellenőrizte. A függetlenséget végül a II. világháború után, 1946-ban kiáltották ki. A mostani, hivatalos nevén Szíriai Arab Köztársaság területe nem foglalja magában a történelmi szír területeket, azok ugyanis kiterjedtek a mai Libanon, Palesztina és Jordánia bizonyos részeire is.

Szíria a civilizáció egyik bölcsőjeként él a köztudatban, itt található a Föld legrégebben lakott, ma is létező városai közül kettő (Aleppó, Damaszkusz). A területet a történelem folyamán számtalan nagy birodalom akarta bekebelezni, illetve ambiciózusabb tervei érdekében átvonulási útvonalként használni. Az i. e. 3–1. évezredben egyes vidékeire az Akkád, az Óbabiloni, a Hettita Birodalom, Fönícia, a mostani Szíriával legnagyobb kontinuitást mutató, legnagyobb örökséget hátrahagyó ókori államszerveződés, az Asszír Birodalom, majd pedig az Óperzsa Birodalom terjesztette ki fennhatóságát. Az első hódítók Európa felől Nagy Sándor idején érkeztek a térségbe (i. e. 332–331), majd a makedón uralkodó halála után a Szeleukida Birodalom kebelezte be a Nagy Sándor által elfoglalt területek jó részét. A Szeleukidák állandóan hadban álltak a Római Birodalommal, amely az i. e. 3–2. században több hadjáratot is vezetett a Földközi-tenger keleti partvidékének meghódítására, végül i. e. 64-ben Pompeius meghódította Szíriát és provinciaként beolvasztotta a Római Birodalomba.

A Római Birodalom felbomlása nyomán Szíria területe 395-től a Keletrómai Birodalom részét képezte. Bizánc hosszú háborúkat vívott itt a Szászánia Birodalommal, majd az utolsó hadjárat (602–629) során a szászánida seregek elfoglalták Egyiptomot és Szíriát. A harcokban kimerült birodalmak azonban már nem tudtak

ellenállni a Levantéra törő muszlim araboknak, akik a 7. században meghódították Egyiptomot és Szíriát (661-ben az Omajjádok kalifátusuk székhelyét Damaszkuszba helyezték át), Irakot, Nyugat-Iránt, majd tovább nyomultak kelet felé, a Kaukázus és Közép-Ázsia irányában. Az Omajjádokat az Abbászidák váltották az uralkodói trónon, majd a különböző családok csatározásai határozták meg a térség történelmét.

A 11. században ismét számos összecsapás zajlott a térségben. A század közepén az előrenyomuló szeldzsuk-törökök elfoglalták Kis-Ázsia jó részét, majd 1071-ben a manzikerti csatában súlyos vereséget mértek a Bizánci Birodalomra, maga IV. Rómanosz császár is fogságba esett. A 11. század végén – 12. század elején pedig a keresztes háborúk során a Mediterráneum keleti tengerparti területein több keresztes állam jött létre, amelyek közel két évszázados fennállásuk alatt igen aktív kapcsolatokat folytattak a környező vidékekkel, és erősítették az európai kultúra hatását a térségben, színesebbé téve a vallási viszonyokat is. A 12. század végén Szaladin egyiptomi hadvezér, későbbi szultán sikeresen összefogta a közel-keleti muszlim államokat, elfoglalta a Jeruzsálemi Királyságot, majd Damaszkuszt is. Az általa alapított Ajjúbida-dinasztiát megbuktató mamlúkok felszámolták a keresztes államokat, és a keletről érkező mongol hódítókat megállítva a Mamlúk Birodalomba olvasztották a térséget. A mamlúkok 1516-ig uralkodtak, amikor az Oszmán Birodalom – a balkáni előretörés után – itt is kiterjesztette a hatalmát.

Az oszmán uralom – eltekintve Mohamed Ali gazdasági reformokat indító uralmától (1832–1840) – egy fél évezredig, egészen az I. világháború végéig tartott, s mélyreható változásokat hozott. Egyrészt a 16. századtól a világgazdaság átalakulásával a levantei tranzitkereskedelem veszített jelentőségéből, ami egyes megítélések szerint a térség, így Szíria hanyatlásához vezetett. Másrészt az Oszmán-dinasztia háttérrel jelentett az iszlám további terjesztésének, ugyanakkor a 19. század végére egyre szélesebb lett az a réteg, amely előtérbe helyezte az arab identitást, és amely számára a vallás mellett a nyelvi és a regionális kötődések is fontossá váltak.

A térség viszonyait meghatározó birodalmak fenti felsorolása is mutatja, Szíria számos hatásnak volt kitéve: áruk haladtak át békében és háborúban, hódítók és legyőzöttek masíroztak magukkal hozva saját életmódjukat, elűzöttek és betelepítettek vándoroltak kényszerből gyakorta új hazát keresve. Vallások, eszmék, hiedelmek, szokások terjedtek az új népesség és az új hódító birodalmak megjelenésével. A Világtörténet jelen számának írásai a nagytérségi gazdasági-szellemi-vallási kapcsolatokat, egymásra hatásokat állítják a középpontba.

Az i. e. 3–2. évezredbeli áruforgalommal foglalkozik Pálfi Zoltán tanulmánya, amely azt vizsgálja, hogy az északi szír területek miként kapcsolódtak be a korabeli világgazdaságba, a Mezopotámia és Anatólia között zajló, nagy távolságokat áthidaló kereskedelemben. Az egyes kereskedőcsaládok az Assurban székelő központ mellett a kereskedelmi út mentén található településeken cégeket hoztak létre, kolóniákat építettek ki, egyúttal igyekeztek a helyiekkel is együttműködni, ugyanakkor a szíriai amurru uralkodók és a helyi vezetők is tisztában voltak az átmenő forgalom jelentőségével. A dolgozat két észak-szíriai útszakaszt mutat be a fennmaradt elszámolások alapján.

A szokások, hiedelmek és ünnepek a nagy távolságok ellenére szabadon terjednek az ókori Keleten, miként ezt bizonyítja Bácskay András és Tóth Anna Judit

egy-egy tanulmánya. Bácskay András a bajt, rontást, betegséget hozó oroszlánvagy ragadozómadár-fejű mezopotámiai démon, Lamaštu elleni ráolvasásokat és amuletteket mutatja be, amelyek a démon távoltartására, illetve az általa okozott betegségek gyógyítására szolgáltak. A ráolvasások és a plakettek egy része a Mezopotámián kívüli területekről, Levantéból, Izraelből, Anatóliából és Elámból került elő, e források használati kontextusa azonban még nem kellőképpen tisztázott, de elterjedtségük mindenestre a nagytérségi kapcsolatok meglétére utal.

Tóth Anna Judit alapos filológiai munkája egy szíriai eredetű ünnepet vizsgál a késő antikvitásban. A maiuma mai szemmel nézve inkább egy vízi fesztiválnak, karneválnak vagy talán vízi revünek tűnik. Az ünnep Antiochiában keletkezett, az elterjedését bizonyító források a Konstantin utáni korszakban szaporodtak meg. Földrajzi értelemben az ünnep nem lépte át a Közel-Kelet határait, aminek oka abban keresendő, hogy nyugaton már létezett egy a maiumához hasonló, a nyári napfordulóhoz kötődő ünnep, a Keresztelő Szent János-napi fürdőzés.

A következő három tanulmány a régió nemzetközi viszonyaival, a szinte állandóan zajló háborúk következményeivel, a népmozgásokkal, új vallási közösségek megjelenésével foglalkozik. Sárközy Miklós egy olyan tábornokot mutat be, aki pályafutása elején a Szászánia Birodalom kaukázusi tartományát kormányozta, majd mint katonai vezető részt vett a szászánida–keletrómai háború minden fontos eseményében, 619–629 között az egyiptomi–szíriai területek korlátlan ura volt. Idővel azonban Šahrwarāz függetlenítette magát a birodalmi központtól, sőt 630-ban néhány hónapra a szászánida trónt is elfoglalta. Felfelé ívelő karrierje elképzelhetetlen lett volna Hérakleiosz császár támogatása nélkül, a Keletrómai Birodalom nagy hangsúlyt helyezett ugyanis arra, hogy a környező államok élén lekötelezett, esetleg családi szálakkal is kötődő uralkodók álljanak. Šahrwarāz esete arra is példa, hogy a megerősödött és a központtól függetlenedő katonai vezetők, arisztokraták nagymértékben hozzájárultak a Szászánida Birodalom felbomlásához.

Horváth Máté az Abbászida Kalifátus bukása és a mamlúk uralom közötti három évszázadot mutatja be, amikor a régió nem egy nagy muszlim birodalom részét képezte, hanem különböző, kisebb hatalommal rendelkező dinasztiák akarták uralmukat kiépíteni. A széttagoltság ugyanakkor együtt járt a vallási irányzatok megszorodásával. Elsőként a 10–11. században a Bizánccal hol harcban álló, hol békésen megférő Fátimidák ragadták magukhoz a hatalmat. Uralkodásuk alatt különböző síita irányzatok jelentek meg, köztük az alavitaké, amely közösség a modern Szíriában meghatározó befolyásra tett szert. Az 1030-as években ogúz támadás érte a térséget, majd a 11. század végén létrejöttek a kereszties államok. A 13. század utolsó évtizedeiben azonban ismét egy korabeli regionális hatalom ragadta magához a kezdeményezést. A magukat az iszlám védelmezőjének hirdető mamlúk szultánok felszámolták a latin államokat, és Szíria a szunnita Mamlúk Szultánság fennhatósága alá került.

Ugyancsak a felekezeti viszonyok alakulásával és a felekezetek egymás mellett élésével foglalkozik Zsidai Zsuzsanna tanulmánya. A kereszties kor után a szíriai partvidéket uralmuk alá hajtó mamlúkok nem mindig voltak toleránsak a térségben nagy hagyományokkal rendelkező keresztényekkel szemben, számos rendelkezést hoztak visszaszorításukra, és a különböző formájú nyomásgyakorlástól sem riadtak

vissza. Változást hozott, hogy a Tanzimat reformfolyamat keretében Abdul-Medzsid szultán 1839-ben biztosította az állampolgári jogegyenlőséget és a vallásszabadságot az egész Oszmán Birodalomban. A mamlúkok a felekezeti viszonyok megváltoztatására, az iszlám szunnita irányzatának terjesztésére nomád turkománokat telepítettek be a 13. században, majd hasonló célokból új mecseteket, iskolákat hoztak létre, részben azért, hogy visszaszorítsák az alaviták és az ismailiták befolyását. Az intézkedéseket az oszmánok is folytatták, ennek ellenére a partvidék vallási homogenizálását nem sikerült elérni.

Az iszlám híveinek kötelezettségei közül napjainkban – az aktuálpolitikai események és a terrorcselekmények kapcsán – a dzsihád megítélése körül bontakozott ki a legnagyobb vita. Dévényi Kinga több korszakot átfogó munkájában a dzsihád értelmezésének változásait vizsgálja. A dzsihádról szóló Korán-versek több egymásnak ellentmondó parancsot tartalmaznak az iszlám terjesztésének kötelezettségéről, a dzsihádra való felhívásról, majd a hittudósok is eltérően értelmezték ennek nyomán, hogy mikor és milyen módon kell a hitetlenekkel szemben fellépni. A múltban inkább elméleti kérdés volt a jogtudósok számára, hogy a dzsihád egyéni vagy pedig közösségi kötelezettség, napjainkban viszont gyakorlati problémává vált, hogy az egyéni terrortámadás is „szent háború”-e. A dzsihádra való felhívás az eltérő értelmezési lehetőségek miatt gyakran az arra hivatott imám politikai álláspontjától függ, ezt mutatják az írásban példaként hozott esetek is.

Egy folyóirat nem pótolhatja az országtörténeti monográfiát, így a Világtörténet szerkesztősege sem vállalkozott másra, mint hogy az elmúlt években az aktuálpolitikai események következtében az érdeklődés középpontjába került Szíria történetéből egy-egy eseménysort vagy folyamatot felvillantson. A szerkesztőség arra törekedett, hogy bemutassa: egy nyitott régióról van szó, mindegyik korszakban jelentős kulturális-szellemi-gazdasági érintkezések folytak, jelentős kölcsönhatások, népeségmozgások zajlottak a szír területek és a szomszédos, valamint a távoli vidékek között. Jelen összeállításunkban a „birodalmak kora” áll a középpontban, a 19–21. század vonatkozásai egyik következő számunkban kapnak helyet. Reméljük, hogy a közölt tanulmányok hozzájárulnak a térség hosszú távú folyamatainak jobb megismeréséhez.

Bíró László

FROM ASSYRIA TO SYRIA
IN THE REALM OF EMPIRES

The current issue of *Világtörténet* tackles the millenary history of Syria. In recent years Syria has become the focus of public interest as the result of current political and military events, but this country holds a fascinating past. The Levant had been open to human transit and migration, which have always produced cultural, religious, and economic interactions with its neighboring territories, as well as with the great powers that have long time influenced the status of this area. The present issue focuses on the “Age of the Empires” and the Ottoman rule, while the following issue will be dedicated to the nation-building process, the formation of the independent state of Syria, and the most recent developments in a historical perspective.